

MÁRTON ALFRÉD

Szakra litás és hatalom a türköknél

A steppetörténettel és a magyar őstörténettel foglalkozó szakirodalomban a mai napig tartja magát Czeglédy Károly azon véleménye, miszerint a honfoglalás előtti magyar társadalom esetében szakra litis fejedelemség intézménye létezett, amely végső soron kazár, illetőleg a türkö történeti gyökerekre nyúlik vissza.¹ Szerinte a türkö szakra litis királyság intézményét a kazárok örökölték, mivel a kazár kaganátus létrehozásában a türköknek (a nyugati türköknek) fontos szerepük volt. A magyarság pedig a 9. században szoros kapcsolatban volt a kazárokkal, ezért a korai uralmi mintájukat tőlük örökölhették.²

A magyar szakra litis „kettős” fejedelemségről alapvető forrásunk a Dzsajháni hagyományt képviselő Ibn Ruszta: „Főnökük neve K.nd.h. Ez azonban csak névleges címe királyuknak, minthogy azt az embert, aki királyként uralkodik fölöttük, Ğ.l.h-nak hívják. Minden magyar a Ğ.l.h nevű főnökük parancsait követi a háború dolgában, a védelemben és más ügyekben.”³ E forrás az alapja annak az elterjedt nézetnek, hogy a honfoglalás előtti magyarságnál létezett a szakra litis kettős fejedelemség intézménye.⁴ Czeglédy a magyarság esetében a kazár adatokra építve rekonstruál szakra litis kettős királyságot. A forrás tanúsága szerint a magyaroknál ténylegesen létezett a kettős hatalmi rendszer, ami igen elterjedt jelenség nemcsak a belső-ázsiai nomádoknál, hanem ez általánosan ismert más társadalmakban is, mint például a merovingoknál a *maior domus* intézménye.⁵ Legújabbban Róna-Tas András vonta kétségbe azokat a véleményeket, amelyek az Árpád-Kurszán párból és Álmos

¹ Czeglédy K.: A szakra litis királyság a steppei népeknél. MNy 70. 1974. (a továbbiakban: Czeglédy 1974.) 11-17. Ez a felfogás a nemzetközi szakirodalomban is elterjedt Czeglédy német nyelvű munkája nyomán: Das sakrale Königtum bei den Steppenvölkern, Numen 13. 1966. 14-26. Korábban Róheim Géza vizsgálta a steppei, elsősorban a kazár és magyar szakra litis királyság intézményét az összehasonlító néprajztudomány módszereivel. (Róheim G.: A kazár nagyfejedelmek és a turulmonda. Ethnographia 28. 1917: 58-99.)

² A honfoglaló magyarság egész politikai szervezetének kialakulására a kazár kaganátus döntő befolyással volt. A kazárok hatalmi intézményrendszere pedig türkö mintákat követett. Példaként említhető a *hétmagyar* elnevezés mögött meghúzódó türkö törzsnévadási rendszer, illetve a magyar nyelvbe bekerült türkö jövevényszavak azon csoportja, amelyek türkö eredetű méltóságnevek, valamint azok, amelyek a törzsi, politikai rendszerre utalnak (Ligeti L.: A magyar nyelv türkö kapcsolatai a honfoglalás előtt és az Árpád-korban. Budapest, 1986. 253-267. Róna-Tas A.: A honfoglaló magyar nép. Budapest, 1996. 267-277. (a továbbiakban: Róna-Tas))

³ A honfoglalás korának írott forrásai. Főszerkesztő Kristó Gyula. Szeged, 1995. 32-33. (a továbbiakban: HKÍF) Vesd össze a párhuzamos helyeket: Gardézi HKÍF 35., Marvazi HKÍF 44.

⁴ A szakirodalomban máig élő vita, hogy a bizánci és latin forrásokban szereplő Árpád vagy Kurszán viselte a szakra litis uralkodó *künne*, illetve a tényleges politikai hatalmat gyakorló *gyula* címét (Györffy Gy.: Krónikáink és a magyar őstörténet. Régi kérdések- új válaszok. Budapest, 1993. 220-224.; Kristó Gy.: Honfoglaló fejedelmek: Árpád és Kurszán. Szeged, 1993.)

⁵ Az avar kettős királyság kapcsán tekinti át Pohl az idevonatkozó szakirodalmat. Pohl, W.: Die Awaren. Ein Steppenvolk in Mitteleuropa 567-822 n. Chr., München, 1988. 293-300.

meggyilkolásából arra a következtetésre jutottak, hogy a szakrális kettős fejedelemség intézménye a kazárokhoz hasonlóan megvolt a honfoglaló magyarságnál. Szerinte ennek kialakulásához nem volt elegendő idő, s a történelmi és társadalmi körülmények sem kedveztek.⁶

Mindezzel kapcsolatban felmerül a kérdés, hogy a kazároknál a szakrális kettős királyság intézménye milyen jellegzetességgel rendelkezett. A kazárok esetében a muszlim történet- és földrajzírók beszámolóit adnak hiteles információkat.⁷ Czeglédy

⁶ Róna-Tas A.: A honfoglalás előzményei. Magyar Tudomány 1996. 8. 923.; Róna-Tas 269-271.

⁷ Ibn Ruszta: „Van nekik egy királyuk, akinek 'j.sád a neve, de a kazár nagyfejedelem valójában a Kazár-kagán. A kazárok azonban csak névleg engedelmességek az utóbbinak. A valóságos hatalom az 'j.sád kezében van, aki a kormányzásban és a hadsereg vezetésében olyan fontos helyet foglal el, hogy egyetlen nála magasabb méltóságviselő sincs, akire tekintettel kellene lennie.” (A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. Szerkesztette Györfly Gyöty. Budapest, 1986. 90. (a továbbiakban: MEH))

Ibn Fadlán: „A kazárok királyát kagánnak nevezik. Ő minden négy hónapban csak egyszer jelenik meg nyilvánosan, egyébként teljes elvonultságban él. Őt magát Nagy-kagánnak, helyettesét pedig Kagán-behnek hívják. Az utóbbi vezeti a seregeket és igazgatja azok ügyeit. Ő intézi az államügyeket, ő foglalkozik velük, ő jelenik meg nyilvánosan (a nép előtt), és ő vezeti a portyákat. Neki vetik alá magukat a szomszédos királyok (...) A Nagy-király szokásai közé tartozik, hogy nem ül le az emberekkel, és nem is beszél velük. Óhosszá nem mehet be senki azokon kívül, akiket említettünk [korábban a szövegben szereplő Kagán-beh, K.n.d.r-kagán, Dzsáw.s.gh.j.r *kiegészítés tőlen M. A.*]. A feloldás és megkötés joga az egyes ügyekben, továbbá a büntetések kiszabásának intézése és az államügyek irányításának terhe helyettesének, a Kagán-behnek a kötelessége (...) Ha a király kilovagol, akkor egész serege kivonul vele, tekintettel arra, hogy ő kilovagolt, mégpedig úgy, hogy egy mérföld távolság van közöttük. Ha bármelyik alattvalója megpillantja őt, teljesen arcra borul előtte, és nem emeli fel a fejét mindaddig, amíg el nem haladt mellette. A (Nagy-királyok) uralma negyven esztendő, s ha csak egyetlen nappal is túlhaladtak ezen, megölik őket alattvalóik és kíséretük, és ezt mondják: „Már megfogytakozott értelme és meggyengült ítéllete.”(MEH, 97-98.)

Iszthari-Ibn Haukál: „A mi a (kazarak) kormányzatát illeti, legfőbb uralkodójukat a «kazarak khakan»-jának nevezik, ez a «kazár király» felett áll, azt (az egyet) kivéve, hogy előbbi utóbbi igtatja be uralkodói állásába. [Ibn Haukál: És a midőn a megelőzőt király halála után (új) királyt akarnak felavatni, azt a khakán bevezeti s intő és figyelmeztető szavakat intéz hozzá, majd aztán tudomására hozza, hogy uralkodása által minő jogok és kötelezettségek háramlanak reá s micsoda hibába vagy vétségbe eshetik azokban, a mikkel felruházottat, vagy mulasztások által, vagy azért, mert szükség nélkül cselekedett s az igazságot nem tartotta meg ítéleteiben. Néha az, kit a kormányzatra megválasztanak, nem vállalkozik, midőn azt a beszédet hallja, (mégpedig nem vállalkozik) jámborsága, a világiakról való lemondása miatt, visszariadva attól, a mit hall, hogy Isten tenni fog vele, ha a kormányzatot elhanyagolja, azt el nem fogadja s (helyét) legjobb belátása szerint más foglalja el.] A midőn az (ünnepélyes) beigtatást végrehajtani akarják, a khakant elővezetik s egy selyemzsinórral fojtogatni kezdik; a mikor a füladáshoz már közel van, megkérdezik tőle, hogy hány évig akar uralkodni, mire kinyilvánítja, hogy mennyit; ha e határidőn belül hal meg, (nem bántják), de ha ezt túléli, megölik. A khakani méltóság náluk egy bizonyos családban öröklődik; a khakannak sem parancsolni, sem tiltani nem szabad, ő épen csak a legfőbb hatalom kifejezője, a ki hozzá belép, földre borul előtte, de csak nagyon kevés ember jelenhet meg előtte, ilyen a király s a ki az ő rangjában van, s a király csakis az államügyekben előforduló valamely fontos ujdonság miatt megyen hozzá (...) Ha valamely (váratlan) nagy zendülés történik, a khakant kivezetik (ugyan), de a turkok népéből s a velük határos bálványimádók közül senki sem láthatja, hanem (a jelenlévő) elfordul tőle, s (megjelenése) iránt való tisztelgéstől nem áll vele szemközt.” (A magyar honfoglalás kútfői. Szerkesztette Pauler Gy. és Szilágyi S. Budapest, 1900. 236-238. (a továbbiakban: MFK))

összefoglalása alapján a kazároknál meglevő szakrális kettős fejedelemséget az alábbi kritériumok alapján lehet leírni:

1. A tabu-előírásokkal elkülönített szakrális uralkodó mellett megjelenik a tényleges politikai hatalmat gyakorló fejedelem személye is.
2. A kazár szakrális uralkodó, a kagán felelős a kozmikus rendért.
3. A kazár uralkodót az előzőleg meghatározott uralmi idejének leteltével rituálisan feláldozzák.
4. A kazár fejedelem beiktatása ceremóniális keretek között történik, melynek egyik fő jellemzője az uralkodási idejét meghatározó fojtogatási szertartás.
5. A két uralkodó egymástól eltérő méltóságnevet viselt.

Czeglédy szerint a kazár és magyar szakrális királyság muszlim leírásának legfontosabb tanulsága, hogy a királyt mágikus varázserejének megóvása végett tabu-előírásokkal vették körül, így uralma végül is teljes mértékben szakrálissá vált, s így a király mindennapi ügyeivel egy ügyvezető királynak kellett foglalkoznia. Így jött létre a szakrális kettős királyság intézménye.⁸

Ezek után érdemes megvizsgálni, hogy igazolható-e Czeglédy azon megállapítása, miszerint a szakrális kettős királyság intézménye megtalálható a türköknél, s ezt az intézményt adaptálták a kazárok?

A türkök a 6. század közepén alapították meg birodalmukat Belső-Ázsiában, miután legyőzték korábbi uraikat, a zsuán-zsuánokat. A 6. század végére a birodalom keleti határa a kínai Nagy Fal volt, a nyugati határa pedig elért a Krím-félszigetig. Az 580-as évek után belső hatalmi villongások következtében hatalmuk meggyengült, s 630-ban kínai fennhatóság alá kerültek. Az 50 éves kínai szolgaság után a 680-as években sikeren fellázadtak, s megszületett a II. türk kaganátus, amelynek idejéből

Maszúdi: „Azt mondja Masz’û di, hogy a mit eddigelé elmondottunk, nem vonatkozik a főkirályra, vagyis a khákánra, mert tudni kell, hogy a kazárok birodalmában van egy olyan főkirály ki szokásaik értelmében egy másik király hatalma alatt áll s ennek palotájában lakik. A khákán a palota belsejében tartózkodik, lovagolni nem tud s a főuraknak és a népnek magát soha sem mutatja, lakosztályát soha sem hagyja el s háremje vele van, nem parancsol s nem tilt, egyáltalában nem kormányoz. Mindazonáltal a kormányzó király hatalma semmi volna, ha a főkirály nem volna vele a palotájában. A midőn a kazár földre szárazság jön, vagy azt valamely más csapás éri, ha egy másik országból háborút indítanak ellenök vagy őket bármely váratlan veszedelem éri, a nép s a főurak a király elé lépnek s így szólunk hozzá: «ettől a khákántól s uralkodása idejétől jót nem várunk; baljóslatú embernek tartjuk őt s uralkodását; öld meg őt, vagy add át nekünk, hogy megöljük». Többször a király a khákánt átadta (a nép dühének), kit aztán kivégeztek, néha pedig maga végeztette ki, másszor uralmazva neki, az őt fenyegető veszt tőle elhárította, minthogy nem szolgált reá saját bűnével. Nem tudom, hogy ez a szokás régi-e, vagy csak az újabb időkben kezdődött? Az a szokás, hogy a khákánt az ország egyazon családjából választják, úgy hiszem, ősidőktől fogva (tart); a királyság ebben a családban örökös.” (MHK 259-260.)

Az idézett forráshelyek azt a folyamatot mutatják, amikor a törvényes uralkodó hatalma egyre inkább a szakrális szférába tolódott át. A kazár szakrális királyság kialakulásának folyamatáról lásd Ludwig, D.: Struktur und Gesellschaft des Chazaren-Reiches im Licht der schriftlichen Quellen. Münster, 1982. 131-134., 165-170., vesd össze Róna-Tas 127-129.

⁸ Czeglédy 1974. 11-17.

török nyelvű rovásírásos feliratok maradtak ránk⁹. A birodalmat a 740-es években egy ujgur-karluk-baszml törzsekből álló koalíció döntötte meg¹⁰.

A türk nomád hatalmi rendszerrel megállapítható, hogy nem a türkök hozták létre, hanem készen vették át volt uraiktól, a zsuan-zsuanoktól, végső forrását nem is a zsuan-zsuanoknál találjuk meg, hanem hosszú évszázadok során alakult, módosult és nyerte el azt a formáját, amelyet később a türkök terjesztenek el Belső-Ázsiában és Kelet-Európában. A nomád államszervezet élén a *qagán* állt, aki elsősorban családja, illetve nemzetsége (*qatun, tegin, sad, yabǵu* méltóságneveket viselhettek¹¹) és más tisztségviselők (*boyla baǵa tarǵan, tudun, buyruq, ayǵu či, čor, erkin, sengün*, stb.) segítségével gyakorolja a hatalmat.¹² A szakrális kettős fejedelemségre utaló nyomokat a türkök előtt a steppen a forrásokban sehol sem találunk.

A türk uralkodó birodalmát katonai beosztás, tehát szárnyakra történő elkülönülés alapján kormányozta.¹³ Ez már a türk kaganátus kialakulásakor szembeötöl, amikor is a birodalomalapító Bumin (Tu-men) kagán testvére, Istemi jabgura bízta a nyugati rész vezetését. A keleti területeken levő bal volt az előkelőbb, neki volt alárendelve a nyugaton levő szárny, ugyanis a keleti részen székelt a kagán, itt volt a türkök szent, kultikus központja, az *Ötüken jü*¹⁴. A szárnyak vezetői valószínűleg a *sad* címet viselhették, azonban a forrásaink e tekintetben nem egyértelműek.¹⁵

⁹ Az orhoni feliratok közül a Köl tegin és Tonjukuk feliratának Kakuk Zsuzsa által készített magyar fordítása megtalálható MEH 57-75.

¹⁰ The Cambridge History of Early Inner Asia. Ed. D. Sinor. Cambridge, 1990. 285-316.; Golden, P. B.: An Introduction to the History of the Turkic Peoples. Wiesbaden, 1992. 115-154. (a továbbiakban: Golden 1992.); Vásáry I.: A régi Belső-Ázsia története. Szeged, 1993. 61-82.

¹¹ László F.: A kagán és családja. KCSA 3. 1940. 11-39.; Márton A.: kagán, katun, jabgu *ln*: Korai magyar történeti lexikon (9-14. század). Főszerkesztő Kristó Gyula. Budapest, 1994. (a továbbiakban: KMTL)

¹² Doerfer, G.: Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen. III. Wiesbaden, 1967. 141-180.; Ligeti L.: Régi török eredetű neveink II. In: Ligeti L.: A magyar nyelv török kapcsolatai és ami körülötte van. II. Budapest, 1979. 437-441. (a továbbiakban: Ligeti); Márton A.: bojla, tarkan, tudun, bujuk. KMTL.

¹³ Golden 1992. 131. A szárnyakra való tagolódás a nomád birodalomszervezés egyik általános alapelve. Vesd össze Ligeti 329., Trepavlov, V. V.: Gosudarstvennyj stroj mongol'skoj imperii XIII v. Moskva, 1993. 75-102.

¹⁴ Roux, J.-P.: La religion des Turcs et Mongols. Paris, 1984. 149-154. (a továbbiakban: Roux)

¹⁵ Bilge hatalomra kerülése előtt a *sad* címet viselte: „Én magam a tardus nép *sadja* voltam kagán bátyám uralkodása alatt.” MEH 63. Köl Tegin felirat: Tekin, T.: The Grammar of Orkhon Turkic. Bloomington, 1968. 234. E 17. (a továbbiakban: Tegin)

Bilge halála után kiskorú fia, *Teng-li* helyett anyja, *Po-fu* régensként uralkodott. A szárnyak a nagybátyjai kezében voltak: a bal oldali *sad* nevéet a források is megőrizték: *Pan-küe*. (Liu Mau-tai: Die chinesischen Nachrichten zur Geschichte der Ost-Turken (T' u-kue), Wiesbaden, 1958. 230. (a továbbiakban: Liu Mau-tai)) 740-ben a jobb oldali szárny *sadja* *Teng-li* kivégeztette. A bal oldali *sad* félve, hogy rá is ez a sors vár, előbb cselekedett, elfogta és kivégeztette a törvényes uralkodót, *Teng-lit*, s maga kezdett el rövid ideig törvényesen kagánként uralkodni (Liu Mau-tai 180.)

Istemi, a nyugati részek vezetője a *jabgu* címet viselte, így utódai nem örökölhették a türkök feletti főhatalmat. Ez ellen 582-ben Tardu lépett fel, amikor is kihasználva a kagáni hatalomért folyó bellharcot, kagán címet felvéve a türkök feletti hatalomra tört. De népe emiatt fellázadt ellene, 603-ban helyzete reménytelenül vált, s elmenekült, majd eltűnt a forrásokból (Grosset,

Az idevonatkozó adatok alapján a türk fejedelmi hatalom öröklésében egy olyan tendencia mutatkozik, hogy az uralkodói hatalom a keleti rész vezetőinek családján belül öröklődött. Természetesen, ha nem volt megfelelő és rátermett utód, akkor a nomád állam gyengült, s kezdetben az uralkodói dinasztiából, majd a nomád birodalom alávett népeiből kapott új uralkodót. Az utóbbi esetben a meglévő kagáni hatalom eltűnt, s helyette egy új nomád birodalom született a győztesek nevével, ami természetesen nem feltétlenül jelenti azt, hogy külső népcsoport hozta volna létre.

A türkök esetében a nomád birodalom szárnyak alapján történő felosztásában a szakralitás semmilyen jele nem található. Ugyanis a szárnyak vezetői nem a szakralitás alapján különültek el, viszonylag önálló katonai, külpolitikai stb. politikát képviseltek, amikor a birodalmon belüli viszonyok szilárdak voltak.

A következő kérdés, hogy az uralkodó méltóságnéve és a mögötte meglévő funkciók tekintetében lehet-e bizonyítani a szakrális kettős királyság meglétét a türköknél. A kazároknál ismerjük a szakrális uralkodó (*hāqān*) és az ügyvezető uralkodó (9. századi hagyomány szerint *išad*, a 10. században *beg* vagy *jelek*) méltóságnévét,¹⁶ míg a türköknél a legfőbb uralkodónak csak egy címe van, a kagán. A türkökkel kapcsolatban az ügyvezető uralkodó címének gondolták a kínai forrásokban felbukkanó „kis kagán” kifejezést. De a Buguti-felirat, s a kínai források egybevetése alapján úgy látszik, hogy ez a méltóságnév a türk feliratok alapján rekonstruálható nomenklatúrába nem illeszthető be, s a kínai forrásokban szereplő cím a trónörökös, vagyis feltételezhetően a *sad* kínai megfelelője.¹⁷

A türk kagán hatalmának – ellentétben a kazár főuralkodóval – nemcsak szakrális jellege volt, hanem a forrásokból egyértelműen kiderül, hogy az uralkodó maga is tevékenyen részt vett a birodalom irányításában, mint ezt a türk rovásírási feliratok is mutatják: az ellenséges törzsek ellen hadat vezetett, az ellenséges sereget megsemmisítette. A meghódított törzstől elvette ló- és állatállományát, s ha az kagánnal és hatalmi szervezettel rendelkezett, akkor kagánját megölette, s saját embereit nevezte ki élére. Így a létrejövő nomád birodalmat megszervezte és kormányozta, törvényt hozott és azok betartatásán mint legfőbb bíró őrködött. Ő volt egyben a legfőbb hadúr is.¹⁸ Mindezt megerősítik az uralkodónak, azaz a kagánnak a rovásírási türk feliratokon megtalálható állandó jelzői is: *alp* „hős, bátor”¹⁹ és *bilge* „bölc”.²⁰

R.: The Empire of the Steppes. New Brunswick, 1970. 88.)

¹⁶ Golden, P. B.: Khazar Studies. Budapest, 1980. 206-208., 162-165., 184-185. (a továbbiakban: Golden 1980.); Ligeti I. A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt és az Árpád-korban, Budapest, 1986. 480-483.; Márton A.: *isad* címszó. In: KMTK.

¹⁷ Erre példa *Libara* kagán (581-587), aki korábban az *Il köl šad* címet viselté. A kínai forrásokban őt is „kisebbségi kagánnak” nevezték trónra lépése előtt (Liu Mau-tszai 44.; Ligeti 324.)

¹⁸ Vásáry I.: Nép és ország a türköknél: Nomád társadalmak és államalakulatok. Szerkesztette Tókei F. Budapest, 1983. 189-213.

¹⁹ Clauson, G.: An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish. Oxford, 1972. 127-128. (a továbbiakban: Clauson)

²⁰ Clauson 340.

Természetesen a türk kagán hatalmának is volt szakrális jellege, aki a tényleges politikai és az ezt megerősítő szakrális hatalmat is birtokolta. A szakrális legitimitáció főbb jellegzetességei:

1. A kagán a türk Isten (*tengri*) földi képmása, hatalma tőle származik, az ő nevében uralkodik.²¹ A kínai források megerősítik, hogy ő a legfőbb vallási vezető, aki minden reggel sátra előtt köszöntötte a felkelő napot, vezetésével mutattak be áldozatokat az ősök barlangjánál.²²

2. A türk kagán uralmát az Ég-istentől (*tengri*) származó *qut* „karizma”²³ biztosította. Ezért gyakran előfordul a kagánok uralkodói címei, illetve trónnevei között a *qutluğ*²⁴ „karizmával rendelkező” terminus.²⁵ A *qut* csak az uralkodó egyénre vonatkozott, annak elvesztése pedig az uralomra való alkalmasság megszűnésével járt együtt. Ilyenkor a kagánt uralmától meg kellett fosztani, mert az egész közösség politikai rendszerének stabilitását veszélyeztette.

3. A legitim uralkodó nemzetségből való származás a steppén a hatalom legfőbb záloga volt. A türk-korban a kagánok, vagyis a szuverén hatalommal bíró uralkodók csak egy dinasztiából, az *A-si-na* nemzetségből származhattak.²⁶ A kínai forrásokban

²¹ Köl Tegin felirat: „Én, az Ég-Istenhez hasonló, az Égtől született türk Bilge kagán ebben az időben uralkodtam.” (MEH 58., Tekin 231:S-1.); „Az Ég rendelkezéséből, s mert így kívánta jósorsom, kagán lettem.” (MEH 59., Tekin 232:S-9.); „De fent a türk Ég és a szent türk Föld-Víz határozott: Felemelte atyámat, Elteris kagánt, s anyámat, Elbilge katunt, az ég csúcsáról segítvén őket, hogy a türk nép ne pusztuljon el, hogy újból nép legyen.” (MEH 62., Tekin 233:E:10-11.)

²² A keleti türköknél a kagán minden évben főembereivel együtt kilovagolt az ősök barlangjához, hogy ott áldozatot mutassanak be. Ez a barlang volt az a hely, ahova a hagyomány szerint a türkök őse menekült egy farkassal. A nyugati türkök vezetője pedig minden évben egy főtisztviselőjét küldte a barlanghoz áldozatot bemutatni (Liu Mau-tsai 10.).

²³ Clauson 594.

²⁴ Clauson 601.

²⁵ Köl Tegin felirat: „Azután az Ég rendelkezéséből, s mert szerencsém (*qut*) és jósorsom megengedte, a haldokló népet gazdaggá tettem, a kisszámú népet megsokasítottam.” (MEH 65., Tekin 235:E-29.) Vesd össze még Bombaci, A.: *Qutlug bolzun!* UAJb 36. 1965. 284-291.; Róna-Tas 127-128.; Roux 158-161.

²⁶ A 680-ban a kínai szolgaság ellen fellázadt türköket az *A-si-te* nemzetség vezette, de felkelésük sikertelen volt. Két év múlva a korábban is a türkök felett uralkodó *A-si-na* nemzetségből származó, az első türk kaganátus uralkodójának egyenes ági leszármazottjának, *Qutluğ* sadnak sikerült felszabadítania a türköket a kínai szolgaság alól, s létrehozni a II. türk kaganátust (Liu Mau-tsai 212-213., 247., 250.)

742-ben a türk kaganátust megdöntő uigur-karluk-baszmil hármasság tagjai közül a baszmilok alapítottak először birodalmat. Kezdetben nem a katonai és hatalmi fölény döntötte el, hogy ki lesz a térség ura, hanem a legitimitás, ugyanis a baszmilok vezetője az *A-si-na* dinasztiából származtatta magát. Hogy valós kapcsolat volt a türk *A-si-na* nemzetség és a baszmilok között, azt bizonyítják a kínai források. A baszmil törzsekben 630 körül az akkori türk kagán fia, *Jie-man-tuo* uralkodott (Liu Mau-tsai 155-156.). Kínai forrás említi egy *A-shi-na Shi* nevű baszmil főnököt (Liu Mau-tsai. 662.).

840-ben, amikor az uigur kaganátus hatalma megrendült, az ellenük mintegy száz éven át ellenségként harcoló karlukok szuverén hatalomra tettek saját területükön, s az uralkodójuk felvette a kagáni címet (korábban a jabgu címet használták), az *A-si-na* dinasztiából származtatták magukat minden valós rokoni kapcsolat megléte nélkül (Pritsak, O.: *Von den Karluk zu den*

fennmaradt türk eredetmondákban az *A-si-na* nemzetség mint a türkök őse (legrégibb nemzetsége) szerepel, ami a nemzetség uralmának legitimitását biztosította.²⁷ Az uralkodó nemzetség szentsége (*stirps regia*) szintén olyan jelenség, amely nemcsak az eurázsiai steppén volt elterjedt jelenség – elég ha csak a Dzsingiszida öröklési rendre gondolunk²⁸ –, hanem a középkori Európában is közismert.²⁹

4. Szakrális vonást mutat még a türk kagán beiktatásának ceremóniája. A kínai források adatai szerint amikor új uralkodót választottak, a közvetlen környezetében lévő magas tisztségviselői a kagánt nemeztakaróra ültették, kilencszer megforgatták a Nap járásával megegyező irányban, minden egyes forgatásnál az alattvalói leborultak előtte. Azután a leendő uralkodót lóra segítették és lovagoltatták. Azután egy selyemkendővel addig fojtogatták, hogy éppen életben maradjon. Majd a kötetést meglazítva megkérdezték tőle: hány évig óhajt kagánként uralkodni. Mivel a kagán nem volt öntudatánál, nem tudhatta megmondani a pontos időtartamot. Azokból a szavakból, amelyeket ekkor mormolt, következettek uralkodási idejére.³⁰ A ceremóniában nyilvánvalóan samanisztikus eredetű vonások fedezhetők fel, mint például a sámán utazása révületben a világ kilenc régiójában, vagy a transzba esés motívumai.³¹ A türk uralkodó beiktatási szertartásainak elemei közül az uralkodási időt meghatározó fojtogatósi művelet kísértetiesen emlékeztet a muszlim forrásokból ismert kazár kagán beiktatási ceremóniájára.

Mindezek alapján úgy vélem, hogy a türköknél nem volt meg a szakrális kettős fejedelemség intézménye. A türk uralkodók ténylegesen kézben tartották a hatalmat, aminek legitimitását a szakralitás biztosította. Az uralkodónak egyszerre rendelkeznie kellett a hatalomhoz szükséges dinasztikus (*stirps regia*) és egyéni (*gut*) karizmával, valamint a kormányzáshoz szükséges politikai bölcsességgel és katonai rátermettséggel.

A kazároknál – mint ahogy a forrásokból kitűnik – végül egy olyan kettős hatalom jött létre, ahol a szakrális szféra a tényleges politikai hatalomtól elkülönült. Ez egy belső kazár fejlődési folyamat eredménye, amelyre esetleg a Kaukázus előterének és környezetének is hatása lehetett. Természetesen az aligha tagadható, hogy a kazárok államszervezésük korai szakaszában türk mintákat követtek.

Charachaniden. ZDMG 101. 1951. 270-300.).

Az *A-si-na* dinasztikus nevet a kazárokkal is kapcsolatba hozták, azonban a szó forrásokban való olvasata nem egyértelmű. Amennyiben ez a feltevés elfogadható és igazolható, akkor ez a kazárok türk eredetét vagy legalábbis türkök által történő megszervezését bizonyítaná (Golden 1980. 219-221.)

²⁷ Golden 1992. 117-119.

²⁸ A mongol világbirodalom utódállamaiban a legitim hatalmat csak dzsingiszida leszármazott gyakorolhatta.

²⁹ Lásd a kötetben Szántó Richárd tanulmányát.

³⁰ Liu Mau-tsai 8.

³¹ Roux 59-98.

ALFRÉD MÁRTON

Sacrality and authority with the Türks

The literature on the subject still accepts Károly Czeglédy's view that the institution of sacral dual kingship, going back to Khazar and Türk historical origins, existed in pre-Conquest Hungarian society. Czeglédy reconstructed the sacral dual kingship among Hungarians on the basis of Khazar data. In the dual authority of the Khazars the sacral sphere was separated from actual political power. This was the result of an inherent Khazar development, which might have been influenced by the region and environment of the Caucasus. The paper attempts to find out whether Czeglédy's claim that the Turks had the institution of sacral dual kingship and that it was adopted by the Khazars can be justified.

A division of powers can be observed with the Türks but that was based on the division of the nomadic empire according to military wings, and no sign of sacrality can be discerned in that. The leaders of wings were not separated according to sacrality, and they conducted relatively independent military, foreign, and other policies when the situation was comparatively stable within the empire. Sacral and political power was in the hands of the supreme ruler, the qağan. It can be established that the Türks did not have the institution of sacral dual kingship. Türk rulers had actual power, which was legitimized by sacrality. In order to hold power the ruler had to have both dynastic (*stirps regia*) and individual (*qut*) charisma, as well as the political wisdom and military skill necessary for leadership.